
Meddelandeblad

Mottagare:
Kommuner: nämnder med ansvar för verksamheter
inom socialtjänsten, förvaltningschefer
Huvudmän för yrkesmässigt bedrivna enskilda
verksamheter inom socialtjänsten

Nr 3/2012
Februari 2012

Socialstyrelsens allmänna råd om värdegrunden i socialtjänstens omsorg om äldre

Bestämmelse om värdegrund i SoL

Den 1 januari 2011 trädde en ny bestämmelse i kraft i socialtjänstlagen (2001:453), förkortad SoL, om värdegrund inom äldreomsorgen. Förarbetena till bestämmelsen finns i regeringens proposition *Värdigt liv i äldreomsorgen* (prop. 2009/10:116). Socialtjänstens omsorg om äldre ska inriktas på att äldre personer får leva ett värdigt liv och känna välbefinnande (värdegrund) står det i 5 kap. 4 § första stycket SoL. Många av de områden som ingår i värdegrunden regleras redan genom andra bestämmelser i SoL.

Socialstyrelsens allmänna råd (SOSFS 2012:3) om värdegrunden i socialtjänstens omsorg om äldre innehåller rekommendationer för tillämpningen av 5 kap. 4 § första stycket SoL. De allmänna råden ska vägleda verksamheterna och bidra till en enhetlig tillämpning av värdegrunden. Huvudsyftet är att detta ska bidra till att äldre personer får leva ett värdigt liv och känna välbefinnande.

Den värdegrund som framgår av 5 kap. 4 § första stycket SoL brukar ibland även kallas *nationell värdegrund*, för att särskilja denna från de olika värdegrunder som kan finnas på lokal nivå (jfr prop. 2009/10:116 s. 23). I detta dokument används dock begreppet *värdegrund* genomgående, som avser värdegrunden enligt 5 kap. 4 § första stycket SoL.

Värdegrundens syfte och omfattning

Syftet med värdegrunden är att tydliggöra de etiska värden och normer som bör vara grunden för arbetet inom äldreomsorgen. Men en enskild person kan inte grunda en rättighet att få ett visst bistånd direkt på bestämmelsen i 5 kap. 4 § första stycket SoL. Det regleras fortfarande genom 4 kap. 1 § SoL. Verksamheterna måste själva få utforma sitt arbete för att leva upp till denna bestämmelse (prop. 2009/10:116 s. 21, 25 f och 51).

Värdegrunden omfattar

- offentligt och enskilt driven verksamhet
- individuellt beslutade insatser och allmänt inriktade insatser för äldre personer enligt SoL
- handläggning av ärenden och utförande av insatser.

Däremot omfattar värdegrunden inte servicetjänster som tillhandahålls utan individuell behovsprövning enligt lagen (2009:47) om vissa kommunala befogenheter.

Värdegrunden och andra bestämmelser

Flera områden som kan och bör ingå i värdegrunden, enligt de allmänna råden och förarbetena (prop. 2009/10:116), regleras redan genom andra bestämmelser i SoL och i annan lagstiftning. Sådana bestämmelser gäller givetvis även i fortsättningen och påverkas inte av att värdegrunden införs.

Lex Sarah

Det finns givetvis även andra bestämmelser som kan bli tillämpliga i samma situationer som de allmänna råden, men med andra syften. Till exempel säger de allmänna råden att nämnden eller den enskilda verksamheten bör beakta aspekten ”att personalen uppmärksammar sådant som skapar oro eller ovisshet hos den äldre personen och kommer överens med honom eller henne om vad som ska göras för att han eller hon ska känna sig trygg”.

Rekommendationens syfte är att personalen ska hjälpa och stödja den äldre personen så att han eller hon känner sig trygg. I vissa speciella situationer kan det vara så att den äldre personens oro beror på ett missförhållande i verksamheten och detta ska då genast rapporteras enligt bestämmelserna om lex Sarah. Att hjälpa och stödja den äldre personen så han eller hon känner sig trygg är givetvis viktigt även när personalen har rapporterat ett missförhållande som senare kan föranleda olika åtgärder i verksamheten (14 kap. 3–6 §§ SoL).

Andra grundläggande bestämmelser i SoL

Nedan följer ett urval av andra relevanta bestämmelser i SoL som har koppling till värdegrunden.

I 1 kap. 1 § SoL första stycket anges att samhällets socialtjänst ska, på demokratins och solidaritetens grund, främja människornas ekonomiska och sociala trygghet, jämlikhet i levnadsvillkor och aktiva deltagande i samhällslivet. I andra stycket samma paragraf anges att socialtjänsten, under hänsynstagande till människans ansvar för sin och andras sociala situation, ska inriktas på att frigöra och utveckla enskildas och grupperns egna resurser. I tredje stycket i paragrafen står det att verksamheten ska bygga på respekt för människornas självbestämmande och integritet.

I 3 kap. 3 § SoL anges att insatser inom socialtjänsten ska vara av god kvalitet, att det för utförande av uppgifter inom socialtjänsten ska finnas personal med lämplig utbildning och erfarenhet samt att kvaliteten i verksamheten systematiskt och fortlöpande ska utvecklas och säkras.

I 3 kap. 5 § första stycket SoL anges att insatser för den enskilde ska utformas och genomföras tillsammans med honom eller henne.

I 5 kap. 4 § andra stycket SoL anges att socialnämnden ska verka för att äldre människor får möjlighet att leva och bo självständigt under trygga förhållanden och ha en aktiv och meningsfull tillvaro i gemenskap med andra.

I 5 kap. 5 § tredje stycket SoL anges att den äldre personen, så långt det är möjligt, ska kunna välja när och hur stöd och hjälp i boendet och annan lättåtkomlig service ska ges.

Socialstyrelsens allmänna råd

Tillämpningsområde

Värdegrundsbestämmelsen i 5 kap. 4 § första stycket SoL omfattar både individuell beslutade insatser och allmänt inriktade insatser (till exempel öppna dagcentraler och träffpunkter) för äldre personer enligt SoL. Men Socialstyrelsens allmänna råd (SOSFS 2012:3) om värdegrunden i socialtjänstens omsorg om äldre gäller bara vid individuell beslutade insatser enligt 4 kap. 1 och 2 §§ SoL inom socialtjänstens omsorg om äldre.

De allmänna råden gäller både vid handläggningen av ärenden och genomförande av insatser. Råden omfattar inte servicetjänster som tillhandahålls utan individuell behovsprövning enligt lagen (2009:47) om vissa kommunala befogenheter.

De allmänna råden omfattar hela processen vid en insats: från den äldre personens första kontakt med socialtjänsten till det att insatsen har genomförts. Det är alltifrån handläggningen av ärendet och biståndsbedömningen till planeringen, dokumentationen och det praktiska genomförandet av insatsen. Det betyder att bland andra biståndshandläggare och den personal som genomför insatser, till exempel vårdbiträden och undersköterskor, räknas som personal enligt de allmänna råden.

Socialt innehåll

Ett begrepp som förekommer i de allmänna råden är socialt innehåll. Socialt innehåll kan till exempel betyda att den äldre personen får motivation och stöd i sina egna initiativ och i sin interaktion med omvärlden, vilket kan öka hans eller hennes fysiska och psykiska välbefinnande, livsglädje och känsla av sammanhang. Det sociala innehållet i en insats kan bestå av vitt skilda saker, till exempel att den äldre personen får stöd i att upprätthålla kontakter och gemenskap, inte bara med sina närstående utan också med vänner eller föreningsliv. Även aktivt arbete med kultur kan bidra till att skapa en tillvaro som av den äldre personen upplevs som meningsfull och begriplig. Socialt innehåll kan också innebära att den äldre personen till exempel får möjlighet att komma ut i friska luften varje dag, ta en promenad eller att träna olika förmågor. Det är centralt att insatsen utformas och genomförs med beaktande av vad den äldre personen själv upplever som meningsfullt (jfr prop. 2009/10:116 s. 30).

Arbetet med värdegrunden

Dokumentation vid handläggning och genomförandeplan

I 11 kap. 5 § SoL står det att handläggning av ärenden som rör enskilda samt genomförande av beslut om stödsatser, vård och behandling ska dokumenteras. Dokumentationen skall utvisa beslut och åtgärder som vidtas i ärendet samt faktiska omständigheter och händelser av betydelse.

Handläggningen av ett ärende ska dokumenteras fortlöpande. Det står i 5 kap. 1 § Socialstyrelsens föreskrifter och allmänna råd (SOSFS 2006:5) om dokumentation vid handläggning av ärenden och genomförande av insatser enligt SoL, LVU, LVM och

LSS. I 5 och 6 kap. finns regler om vad dokumentationen ska omfatta, både vid handläggningen av ärenden och när insatserna genomförs.

Socialtjänsten bör dokumentera hur en beslutad insats ska genomföras praktiskt i en genomförandeplan, om det inte framgår av någon annan plan eller är uppenbart obehövligt. Planen bör ha sin utgångspunkt i beslutet och målet för insatsen. Den verksamhet som svarar för genomförandet av insatsen bör i regel också upprätta genomförandeplanen (allmänna råden till 6 kap. 1 §).

Planen bör bland annat beskriva

- om det ingår flera delar i insatsen och i så fall vilka
- vilka mål som gäller för insatsen eller delar av den
- när och hur insatsen eller delar av den ska genomföras
- på vilket sätt personen själv har deltagit i planeringen
- vilka andra personer som har deltagit i planeringen
- när planen har fastställts
- när och hur planen ska följas upp.

Värdegrunden enligt 5 kap. 4 § första stycket SoL och de tillhörande allmänna råden är till exempel tillämpliga vid planeringen av insatsen och vid utformningen av genomförandeplanen.

Ledningssystem för systematiskt kvalitetsarbete

Grunden för det systematiska kvalitetsarbetet finns i Socialstyrelsens föreskrifter och allmänna råd (SOSFS 2011:9) om ledningssystem för systematiskt kvalitetsarbete. Där framgår till exempel syftet med ledningssystemet och hur det ska användas.

Den som bedriver socialtjänst ska ansvara för att det finns ett ledningssystem för verksamheten. Ledningssystemet ska leda till att man systematiskt och fortlöpande utvecklar och säkrar verksamheten så att den uppfyller ställda kvalitetskrav. Ledningssystemet ska anpassas till verksamhetens inriktning och omfattning (3 kap 1 § och 4 kap. 1 §).

Den som bedriver socialtjänst ska bland annat

- identifiera, beskriva och fastställa de processer som behövs för att säkra verksamhetens kvalitet
- identifiera de aktiviteter som ingår i varje process och beskriva aktiviteternas inbördes ordning i processen
- utarbeta och fastställa de rutiner som behövs för att säkra verksamhetens kvalitet.

Rutinerna ska beskriva ett bestämt tillvägagångssätt för hur verksamheten ska genomföra en aktivitet och hur ansvaret för genomförandet är fördelat inom verksamheten (4 kap. 2–4 §§).

Av SOSFS 2011:9 framgår hur ledningssystemet bidrar till ett systematiskt förbättringsarbete, till exempel genom riskanalys och egenkontroll. Egenkontrollen ska göras så ofta och så omfattande som krävs för att den som bedriver socialtjänst ska kunna säkra verksamhetens kvalitet (5 kap. 1 och 2 §§).

De kvalitetskrav som verksamheten ska ta hänsyn till när den utformar ledningssystemet består bland annat av krav och mål i lagar, till exempel bestämmelsen om värdegrund i 5 kap. 4 § första stycket SoL och andra bestämmelser i SoL som reglerar det område som värdegrunden omfattar. Rekommendationer om tillämpningen av värdegrunden finns i de allmänna råden.

Kunskaper om värdegrunden

I december 2011 publicerades Socialstyrelsens allmänna råd (SOFDFS 2011:12) om grundläggande kunskaper hos personal som arbetar i socialtjänstens omsorg om äldre. De innehåller rekommendationer om vilka grundläggande kunskaper personalen som arbetar i socialtjänstens omsorg om äldre bör ha. De gäller för dem som genomför insatser till exempel undersköterskor och vårdbiträden.

Ett av områdena är ”kunskap om den värdegrund som gäller för socialtjänstens omsorg om äldre enligt 5 kap. 4 § första stycket SoL och förmåga att omsätta kunskapen i det praktiska arbetet”. Personalen bör enligt de allmänna råden också vid behov få fortbildning för att upprätthålla de kunskaper och förmågor som råden anger, och få möjlighet att följa kunskapsutvecklingen på området.

I Socialstyrelsens allmänna råd (SOSFS 2007:17) om personalens kompetens vid handläggning och uppföljning av ärenden som avser äldre personer finns rekommendationer om vilken kompetens personal som handlägger dessa ärenden bör ha. Personalen bör bland annat ha teoretiska kunskaper och praktiska färdigheter inom områden som har att göra med förhållningssätt, bemötande, samtal och relationer samt regelverk inom socialtjänst som rör äldre personer.

Värdegrundsmärkning

Socialstyrelsen har fått i uppdrag av regeringen att utveckla kriterier och ett system för värdegrundsmärkning, samt föreslå hur systemet ska förvaltas. Det ska ske i samråd med bland andra Sveriges Kommuner och Landsting, Famna och Vårdföretagarna. Socialstyrelsen ska redovisa uppdraget i mars 2013.

Enligt propositionen ska man införa ett frivilligt system för värdegrundsmärkning av äldreomsorg i såväl kommunal som enskild regi. Syftet är att förbättra kvaliteten på äldreomsorgen. Värdegrundsmärkningen kan baseras på en bedömning av den enskilda enhetens arbetsätt, bemötande, individanpassning med mera, och enheten kan därefter märkas om den uppfyller uppställda krav (prop. 2009/10:116 s. 54–59).

Systemet ska ge information om verksamhetens kvalitet utifrån värdegrunden. Värdegrundsmärkningen är tänkt att kunna driva på kvalitetsförbättringar hos utförarna i både offentlig och enskild verksamhet. De verksamheter som är värdegrundsmärkta kan framstå som bättre val och på så sätt uppnå konkurrensfördelar gentemot utförare som inte har denna märkning. Tanken är att det i sin tur ska leda till att fler verksamheter bedriver ett värdegrundsarbete (prop. 2009/10:116 s. 54–59).

Lokala värdighetsgarantier

Kommunerna har möjlighet att införa lokala värdighetsgarantier, för att höja kvaliteten i äldreomsorgen och för att tydliggöra för målgruppen vad de kan förvänta sig av äldreomsorgen. Det är den beslutande kommunala nämnden som gör utfästelsen gentemot den äldre personen. När nämnden har gjort det, kan också enskilda verksamheter tillämpa de lokala värdighetsgarantierna (prop. 2009/10:116 s. 50–54).

En värdighetsgaranti kan bland annat förtydliga och konkretisera hur en kommun tillämpar värdegrunden, och då kan de allmänna råden vara en vägledning. Men en lokal värdighetsgaranti är inte en garanti i civilrättslig mening: en enskild person har inte rättsliga medel för att kräva uppfyllelse och har inte heller någon rätt till exempelvis skadestånd. Däremot kan personen få kompensation på offentlighetsrättslig grund om kommunen har valt att införa en frivillig kompensation enligt ändringen i 2 kap. 10 § lagen (2009:47) om vissa kommunala befogenheter. En sådan kompensation leder givetvis inte till att den ansvariga nämnden eller den som bedriver enskild verksamhet kan avstå från att följa lagar och regler.

Socialstyrelsen har också gett ut vägledningen *Hur lokala värdighetsgarantier inom äldreomsorgen kan utformas* som går att ladda ner på vår webbplats:

<http://www.socialstyrelsen.se/publikationer2011/2011-5-19>).

Handledningsmaterial och informationsmaterial

Socialstyrelsen arbetar med att ta fram ett handledningsmaterial och ett informationsmaterial om värdegrundsarbete. Båda ska vara klara i mars 2012.

Handledningsmaterialet är ett vägledningsmaterial som ska stödja verksamheternas arbete med värdegrunden och inspirera till utvecklande samtal och reflektioner om värdegrundsfrågor. Informationsmaterialet ska beskriva de olika aspekter som kan ingå i värdegrunden och ge konkreta exempel på hur verksamheten kan tillämpa värdegrunden.

Referenser

Lagar och förordningar

Lagen (2009:47) om vissa kommunala befogenheter

Socialtjänstlagen (2001:453)

Socialstyrelsens föreskrifter och allmänna råd

Socialstyrelsens allmänna råd (SOSFS 2012:3) om värdegrunden i socialtjänstens omsorg om äldre

Socialstyrelsens allmänna råd (SOSFS 2011:12) om grundläggande kunskaper hos personal som arbetar i socialtjänstens omsorg om äldre

Socialstyrelsens föreskrifter och allmänna råd (SOSFS 2011:9) om ledningssystem för systematiskt kvalitetsarbete

Socialstyrelsens allmänna råd (SOSFS 2007:17) om personalens kompetens vid handläggning och uppföljning av ärenden som avser äldre personer

Socialstyrelsens föreskrifter och allmänna råd (SOSFS 2006:5) om dokumentation vid handläggning av ärenden och genomförande av insatser enligt SoL, LVU, LVM och LSS

Förarbeten

Prop. 2009/10:116

Värdigt liv i äldreomsorgen

Övriga publikationer

Hur lokala värdighetsgarantier inom äldreomsorgen kan utformas. Stockholm: Socialstyrelsen; 2011.

Denna information (art nr 2012-2-27) kan laddas ner och beställas från Socialstyrelsens webbplats: www.socialstyrelsen.se/publikationer. Den kan även beställas från Socialstyrelsens kundtjänst, 120 88 Stockholm, fax 08-779 96 67.
